Процедура ухвалення попереднього рішення за статтею 267 ДФЄС і вступ України до ЄС: касаційні фільтри, судова ієрархія та обов'язок звернення до Суду ЄС

Ян Берназюк
суддя Касаційного адміністративного суду
у складі Верховного Суду (Україна);
доктор юридичних наук, професор;
науковий експерт CEPEJ-GT-CYBERJUST, Рада Європи
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2353-4836
Дата підготовки рукопису: 10 листопада 2026 року
Контактна адреса: bernaziuk1979@gmail.com

Примітка автора. Ця публікація є авторською українською версією наукової статті, первинно оприлюдненої англійською мовою на платформі SSRN:

Bernaziuk, Ian. The Preliminary Ruling Procedure under Article 267 TFEU and Ukraine's EU Accession: Cassation Filters, Judicial Hierarchy and the Duty to Refer (November 10, 2026). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=7690001 DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.7690001

Українську версію підготовлено зі збереженням наукових висновків, структури та посилань на джерела англомовного оригіналу. У разі розбіжностей між мовними версіями перевагу має англомовний оригінал.

Анотація

Процедура ухвалення попереднього рішення за статтею 267 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) поєднує незалежність національних судів із забезпеченням однакового тлумачення права ЄС. У статті досліджено самостійне здійснення судами повноваження звертатися із запитами, обов'язок судів останньої інстанції мотивувати відмову від звернення та застосування попередніх рішень у національному судочинстві. На підставі рішень у справах CILFIT, Consorzio Italian Management, KUBERA, Remling, Lyckeskog, Puligienica та Ministerul Finanțelor, а також практики Європейського суду з прав людини проаналізовано співвідношення національної судової ієрархії та вимог права ЄС.

Стосовно України визначено три процесуальні суперечності: правові висновки Верховного Суду не є рівнозначними доктрині acte éclairé; обов'язкова передача справ за статтею 346 КАС України потенційно може конфліктувати з повноваженням суду безпосередньо звертатися до Суду ЄС або застосовувати

його рішення; передбачені статтею 328 касаційні фільтри необхідно співвіднести з визначенням суду останньої інстанції за підходом Lyckeskog, зокрема коли невирішене питання права ЄС може підпадати під виняток щодо фундаментального значення для формування єдиної правозастосовчої практики. Запропоновано також напрями вдосконалення Кодексу адміністративного судочинства України та законодавчих гарантій незалежності суддів: окремо визначено зміни, потрібні для уникнення суперечностей із правом ЄС, і зміни, спрямовані на підвищення правової визначеності. Для використання цих висновків у судовій практиці запропоновано чотириетапну модель оцінювання.

Ключові слова: стаття 267 ДФЄС; процедура ухвалення попереднього рішення; Україна; касаційні фільтри; незалежність суддів; судова ієрархія; обов'язок мотивувати рішення; практика Суду ЄС; вступ до ЄС; acte clair.

1. Вступ: незалежність суддів і розподіл повноважень щодо тлумачення права

Стаття 267 ДФЄС установлює систему співпраці, у межах якої Суд Європейського Союзу вирішує питання тлумачення права ЄС і дійсності актів Союзу, а національний суд визначає питання, що постало під час розгляду справи, встановлює факти й ухвалює рішення. Процедура звернення забезпечує однакове тлумачення права, не перетворюючи Суд ЄС на апеляційну інстанцію щодо рішень національних судів [2; 3].

Національний суддя, який реалізує повноваження звернутися до Суду ЄС, повинен мати можливість самостійно визначити питання права Союзу, навіть якщо національна судова практика видається усталеною. Водночас суди останньої інстанції зобов'язані звертатися із запитом у випадках, передбачених Договором. Для України постає питання, як чинні правила касаційного перегляду, обов'язковість вказівок під час направлення справи на новий розгляд і відступ від висновків Верховного Суду можуть застосовуватися після вступу до ЄС без обмеження повноважень національних судів за статтею 267 ДФЄС [2; 10; 13; 63–65].

Окремо від передбачених національним процесуальним правом підстав неприйнятності суд останньої інстанції може не звертатися до Суду ЄС із питанням тлумачення права Союзу, якщо воно не впливає на результат справи, уже вирішене у практиці Суду ЄС або його вирішення є достатньо очевидним за критеріями CILFIT. У рішенні необхідно зазначити підставу відмови від звернення; відповідальність за вирішення національного спору залишається за національним судом [5–8].

Попередні дослідження стосувалися єдності судової практики й відступу від висновків Верховного Суду [83; 96], касаційних фільтрів [97] та інституційних

аспектів судового діалогу України із Судом ЄС до набуття членства [77]. У цій статті з'ясовується, чи відповідатимуть після вступу до ЄС вимогам статті 267 ДФЄС українські правила допустимості касаційного оскарження, передачі справ між судовими складами та обов'язковості вказівок під час направлення справи на новий розгляд.

2. Контекст дослідження, методологія та джерела

Дослідницькі питання сформувалися, зокрема, під впливом поглибленої навчальної програми Європейської мережі суддівської освіти (EJTN) «Процедура ухвалення попереднього рішення: зміцнення діалогу між національними судами та Судом ЄС» (AD/2026/09), проведеної 22–23 жовтня 2026 року в Люксембурзі у співпраці із Судом ЄС. Програма охоплювала практичне застосування статті 267 ДФЄС, суддівську незалежність, прийнятність запитів, техніку їх складання й використання попередніх рішень [1; 32–37]. Заняття EJTN допомогли визначити практичні питання цього дослідження; правові висновки ґрунтуються на судових рішеннях, законодавстві та науковій літературі.

Метод дослідження – догматичний і порівняльно-правовий. Рішення судів із питань права ЄС, висновки генеральних адвокатів та наукові публікації розмежовано відповідно до їхньої юридичної ваги. Рішення Страсбурзького суду розглянуто в межах статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Українські матеріали поділено на дві групи. Перша демонструє, як європейські правові джерела вже використовують інші склади Верховного Суду: постанова щодо статті 264 Угоди про асоціацію [61], постанова Великої Палати, в якій застосовано частину одинадцяту статті 2 Закону України «Про ринок електричної енергії» [75], а також процесуальні дії суду після отримання двох консультативних висновків за Протоколом № 16 [79–80]. Друга група охоплює сім оприлюднених судових актів Касаційного адміністративного суду за 2023–2026 роки, у яких автор був суддею-доповідачем [54–59; 94]. Вони стосуються досліджуваних механізмів: допустимості касаційного оскарження, висновків Верховного Суду, передачі справ до Великої Палати та обов'язку мотивування. Більшість цих актів присвячена внутрішньому процесуальному праву, а не праву ЄС; вони слугують прикладами, а не репрезентативною вибіркою.

Українські науковці досліджували сприйняття права ЄС і практики Суду ЄС українським правопорядком [50; 51; 67–68], дискусійне питання юридичної сили рішень Суду ЄС [70], їх значення для адміністративного судочинства [71] і власне процедуру звернення за попереднім рішенням [52]. Найближчим до проблематики цієї статті є дослідження Тетяни Фулей щодо численних повторюваних і юридично нерелевантних посилань на рішення у справі Van Duyn [69], присвячене якості використання українськими судами джерел права ЄС.

3. Правова конструкція звернення: повноваження, обов'язок і винятки

Стаття 267 ДФЄС стосується питань тлумачення або дійсності права ЄС, які виникають у незавершеному національному провадженні. Національний суд може звернутися із запитом, якщо вважає відповідь необхідною для ухвалення рішення. Питання повинно належати до юрисдикції Суду ЄС і мати реальний зв'язок зі спором. Прийнятність конкретного запиту слід відрізняти від обов'язку суду останньої інстанції звертатися до Суду ЄС. Відповідно до третього абзацу статті 267 ДФЄС («стаття 267(3)») [2], суд, рішення якого за національним правом не підлягають оскарженню в судовому порядку, за загальним правилом зобов'язаний звернутися з необхідним питанням тлумачення права ЄС, якщо не застосовується один із винятків, визнаних практикою Суду ЄС [2; 5–6]. У цитованих рішеннях Суду ЄС тлумачилося те саме положення, яке спочатку було статтею 177 Договору про заснування Європейського економічного співтовариства, а згодом – статтею 234 Договору про заснування Європейського Співтовариства.

У справах CILFIT і Consorzio визначено обставини, за яких суд останньої інстанції може вирішити питання тлумачення без звернення: відповідь не впливатиме на результат справи; питання вже вирішено усталеною практикою Суду ЄС (acte éclairé); або тлумачення є настільки очевидним, що не залишає розумного сумніву (acte clair). Оцінювання очевидності враховує особливості права ЄС і ризик розбіжностей у тлумаченні. До цих питань суд переходить після встановлення значення права ЄС для відповідного провадження [5; 6].

Винятки CILFIT стосуються тлумачення, тоді як оспорювання дійсності актів Союзу регулюється іншим правилом. За рішенням Foto-Frost національні суди можуть відхилити необґрунтоване заперечення щодо дійсності акта, але не мають повноваження самостійно визнати недійсним акт інституції ЄС. Якщо національний суд вважає такий акт недійсним, питання його дійсності необхідно передати на розгляд судової інституції Союзу з дотриманням установленого процесуального порядку [2; 62].

У рішенні Consorzio Italian Management підтверджено підхід CILFIT і конкретизовано вимоги до мотивів, які повинен навести суд останньої інстанції, вирішуючи не звертатися із запитом. Суд має зазначити, чи є питання нерелевантним, чи вже вирішене практикою Суду ЄС, чи настільки очевидне, що розумного сумніву не виникає [6, пункти 33–51]. Це дає сторонам змогу зрозуміти, якою підставою керувався суд, і за потреби поставити під сумнів обґрунтованість її застосування.

Генеральний адвокат Міхал Бобек у висновку у справі Consorzio запропонував інші акценти – загальну значущість питань і можливість розбіжного тлумачення. Суд ЄС зберіг підхід CILFIT [6; 24]. Утім, його аргументація виявляє практичну проблему: доктрина, побудована на відсутності розумного сумніву, діє в

багатомовному правопорядку, складність і навантаження якого істотно зросли. Українське право вже використовує подібні критерії: «фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики» у підпункті «а» пункту 2 частини п'ятої статті 328 КАС України та критерії виключної правової проблеми [31; 94]. Після вступу до ЄС вони й надалі можуть застосовуватися як національні фільтри, але не замінюватимуть критеріїв CILFIT для визначення обов'язку звернення.

Юридичну силу рішень Суду ЄС не слід без застережень ототожнювати з доктриною обов'язкового прецеденту в системі загального права. Як зауважує А. Штефан, питання визначення рішень, що мають прецедентне значення, залишається дискусійним, зокрема з огляду на процесуальне походження таких рішень і їх подальше використання самим Судом [70]. Для нашого аналізу важливо розрізняти обов'язковість попереднього рішення в конкретному провадженні та ширший авторитет тлумачення права ЄС, сформульованого Судом. Для застосування acte éclairé вирішальним є те, чи дає наявна практика Суду ЄС достатню відповідь на істотне правове питання, а не те, чи виникло попереднє рішення з тотожного національного спору [5–6].

У справі KUBERA Суд ЄС постановив: суд останньої інстанції, який вирішує питання допуску до оскарження за критерієм юридичного значення порушеного питання, зобов'язаний до відмови в допуску оцінити свій обов'язок за статтею 267(3), якщо скарга порушує істотне питання тлумачення або дійсності права ЄС [7, пункти 55–60]. Це не означає необхідності звертатися із запитом щоразу, коли сторона посилається на право ЄС.

Національний касаційний фільтр визначає, які скарги можуть розглядатися за внутрішнім правом; обов'язок звернення за правом ЄС регулює вирішення необхідних правових питань судом останньої інстанції. Ці вимоги мають різне призначення, і після вступу України до ЄС їх потрібно буде застосовувати разом. KUBERA є належним орієнтиром для порівняння з українською процесуальною ухвалою у справі № 440/12524/23 [7; 56].

Окремої уваги потребує визначення суду останньої інстанції. У справі Lyckeskog, C-99/00, Суд ЄС визнав, що рішення апеляційного суду залишається таким, що підлягає судовому оскарженню, якщо звернення до верховного суду можливе, хоча розгляд по суті потребує попереднього дозволу. Верховний суд повинен оцінити обов'язок за статтею 267(3) на стадії вирішення питання допустимості оскарження або згодом [89, пункти 16–18]. В українському адміністративному судочинстві це питання постає щодо справ незначної складності та інших справ, розглянутих у спрощеному позовному провадженні. Пункт 2 частини п'ятої статті 328 КАС України виключає їх касаційне оскарження, крім випадків, коли скарга стосується питання права, що має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

скаржник позбавлений можливості спростувати встановлені оскаржуваним рішенням обставини під час розгляду іншої справи; справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для скаржника; чи суд помилково відніс її до відповідної категорії [31].

Коли закон передбачає винятки, що відкривають можливість перегляду, Верховний Суд має оцінити наявність обов'язку за статтею 267(3) уже на стадії вирішення питання допустимості скарги – незалежно від того, чи допускає її розгляд підпункт «a» пункту 2 частини п'ятої статті 328. Водночас цей виняток може стати національним процесуальним шляхом перегляду справи, у якій постало істотне й досі невирішене питання права ЄС [7; 8, пункти 24–25; 89; 97]. Якщо подальше судове оскарження взагалі не передбачене, наприклад щодо ухвал, не зазначених у частинах другій – третій статті 328, обов'язок за статтею 267(3) покладається на суд, рішення якого є остаточним. Конституційний Суд України об'єднав конституційні провадження щодо підпунктів «a» і «в» [93]; його рішення може вплинути на конструкцію цього фільтра.

Ф.-К. Мілле досліджує, як обов'язок мотивування робить виконання обов'язку звернення доступнішим для перевірки [42, с. 22–34]. І. Нільссон показує, що нині такий обов'язок переважно виникає у відповідь на клопотання сторін, і обґрунтовує потребу вимагати від судів останньої інстанції пояснювати незвернення до Суду ЄС також із власної ініціативи [43]. Remling розвиває цей підхід: обов'язок може виникати, коли сторона посилається на право ЄС без прямого прохання про звернення, а також коли суд зобов'язаний порушити імперативне питання права ЄС із власної ініціативи [8, пункти 29–31]. Чи заявила сторона прямо й достатньо обґрунтовано клопотання про звернення, має значення для окремої оцінки за статтею 6 Конвенції [22, пункт 42].

Критика рішення KUBERA, висловлена А. Бобіч, привертає увагу до інституційних витрат посиленого контролю за національними судами останньої інстанції та до значення довіри в судовій співпраці [44, с. 747–760]. Це застереження є важливим, однак рішення у справі KUBERA зберігає національні касаційні фільтри, вимагаючи оцінити обов'язок за статтею 267(3) у разі виникнення істотного питання права ЄС [7; 44].

4. Справа Remling і межі скороченого мотивування

Справа Remling, C-767/23, виникла в нідерландському імміграційному провадженні, у якому суд останньої інстанції міг відхилити скаргу зі стислим мотивуванням, хоча сторона посилалася на право ЄС. Суд ЄС визнав допустимість збереження спрощеної процедури, але постановив, що за наявності істотного питання права ЄС суд останньої інстанції повинен конкретно й чітко пояснити, чому застосовується одна з визнаних підстав незвернення [8, пункти 24, 32, 38]. Такий обов'язок може виникнути й тоді, коли сторона прямо не

просила про попереднє рішення, а також коли суд повинен розглянути імперативне питання права ЄС із власної ініціативи [8, пункти 29–31].

У презентації EJTN, присвяченій судовому діалогу, також розглядалася активна роль судів у встановленні фактів, особливо в адміністративному судочинстві [33, слайд 14]. Частина четверта статті 9 КАС України зобов'язує адміністративні суди вживати визначених законом заходів для з'ясування обставин справи, зокрема витребувати докази з власної ініціативи [31]. Однак ця норма сама собою не встановлює загального обов'язку порушувати питання права ЄС ex officio: такий обов'язок слід визначати за застосовними нормами права ЄС [8, пункти 29–31].

Рішення дає змогу розмежувати підстави незвернення. Якщо питання не впливає на результат справи, зазвичай достатньо короткого пояснення. Якщо Суд ЄС уже відповів на по суті тотожне питання, може вистачити посилання на відповідне рішення; менш очевидна аналогія потребуватиме докладнішого обґрунтування. Висновок про acte clair, як правило, вимагає розгорнутіших мотивів з урахуванням особливостей права ЄС і можливих розбіжностей у тлумаченні [8, пункти 35–37]. Суд ЄС також дозволив суду останньої інстанції прямо погодитися з мотивами суду нижчої інстанції, якщо вони належно підтверджують одну з визнаних підстав незвернення [8, пункт 33].

Генеральна адвокатка Тамара Чапета пропонувала вважати достатнім стисле мотивування без зазначення конкретної підстави CILFIT [25, пункти 69, 84]. Натомість Суд ЄС вимагав, щоб із мотивів було зрозуміло, яку саме підставу застосовано [8, пункти 32, 38].

Суд ЄС зберіг окремий режим для підстав неприйнятності, властивих національному провадженню, за умови дотримання принципів еквівалентності й ефективності [8, пункт 25]. Отже, вимоги до мотивування на стадії допустимості необхідно визначати з огляду на конкретну процесуальну ситуацію та істотне питання права ЄС. Remling конкретизує вимоги, уже сформовані рішеннями Consorzio та KUBERA, і пояснює їх застосування у разі скороченого мотивування [6–8].

5. Незалежність суддів як умова судового діалогу

Незалежність суддів є інституційною передумовою функціонування системи статті 267. У справі Associação Sindical dos Juízes Portugueses Суд ЄС пов'язав незалежне здійснення правосуддя національними судами з ефективним судовим захистом за статтею 19(1) ДЄС і визнав незалежність необхідною для співпраці за статтею 267 [13, пункти 42–44]. Відповідні гарантії поширюються на всі національні суди, уповноважені звертатися із запитами.

У рішенні Rheinmühlen-Düsseldorf установлено, що повноваження національного суду нижчої інстанції звернутися по тлумачення права ЄС не може бути усунуто

внутрішньою нормою, яка юридично пов'язує цей суд оцінкою суду вищої інстанції [63]. Рішення Elchinov і Križan розвинули цей захист щодо проваджень після апеляційного або конституційного перегляду: суд нижчої інстанції, зокрема під час нового розгляду справи, повинен зберігати можливість отримати необхідне для її вирішення тлумачення [10; 64].

Elchinov має і ширше значення: після отримання тлумачення Суду ЄС суд, який звернувся із запитом, повинен за потреби не застосовувати вказівки суду вищої інстанції, несумісні з правом ЄС [10, пункти 29–32]. Отже, принцип захищає не лише доступ до процедури попереднього рішення, а й дієвість отриманої відповіді в національному провадженні.

Cartesio, IS і RS стосуються споріднених інституційних обмежень, зокрема національних проваджень щодо ухвали про звернення та можливих дисциплінарних наслідків звернення або застосування тлумачення права ЄС [9; 11; 12]. Реальна свобода звернення була б послаблена, якби судді загрожували негативні наслідки за здійснення цього повноваження. Тому повагу до рішень національних судів вищих інстанцій необхідно узгоджувати з гарантіями незалежної судової оцінки.

Справа Ministerul Finanțelor, C-606/24, стосується національного механізму забезпечення єдності тлумачення права. Суд ЄС постановив, що стаття 19(1) ДЄС у поєднанні зі статтею 47 Хартії не перешкоджає румунському законодавству, яке зобов'язує певні суди зупиняти провадження та звертатися по рішення національного верховного суду щодо раніше невирішеного питання права або очікувати на таке рішення [14, пункти 58–75, 82]. Цей механізм слугує єдності практики й не був визнаний порушенням незалежності суддів. Разом із тим Суд ЄС вимагав, щоб внутрішній механізм зберігав ефективне здійснення повноважень за статтею 267 [14, пункти 77–80]. У справі Puligienica, C-689/13, Велика палата Суду ЄС визнала несумісною зі статтею 267 ДФЄС національну норму, яка за наявності незгоди палати суду останньої інстанції з позицією пленарного складу цього суду щодо права ЄС зобов'язує передати питання пленарному складу й перешкоджає палаті безпосередньо звернутися до Суду ЄС [84, пункти 32–36]. Отже, Puligienica забороняє перетворювати обов'язкову передачу питання іншому національному судовому складу на передумову або перешкоду безпосередньому зверненню [84, пункти 34–36].

Hann-Invest підтверджує, що внутрішня координація судової практики не може надавати особам поза складом суду, який розглядає справу, можливість контролювати його рішення [109].

Окреме питання конституційного контролю постало у справах Melki і Abdeli, C-188/10 та C-189/10. Суд ЄС визнав пріоритетну процедуру конституційного контролю сумісною зі статтею 267 лише за умови, що загальні суди залишаються вільними звертатися із запитом на будь-якій стадії та не застосовувати

національні норми, які суперечать праву ЄС [95, пункти 47, 57]. Українське право передбачає іншу модель. Відповідно до частини четвертої статті 7 КАС України суд, який дійшов висновку про неконституційність закону, не застосовує його, застосовує Конституцію безпосередньо та після вирішення справи звертається до Верховного Суду для вирішення питання щодо конституційного подання [31]. Рішення про внесення подання ухвалює Пленум Верховного Суду [65, пункт 5 частини другої статті 46]. Прикладом є постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 23 січня 2026 року щодо положень Закону України «Про судовий збір», які колегія Касаційного адміністративного суду в постанові від 20 лютого 2025 року у справі № 440/8929/24 визнала такими, що суперечать Конституції України [103]. Регламент Пленуму передбачає розгляд конституційних ініціатив [110], а постанова № 6 від 22 березня 2024 року ілюструє відмову в їх підтриманні [114]. Інституційні відносини судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду також досліджувалися в українській науці [115]. На відміну від звернення за статтею 267 ДФЄС, українська процедура конституційного подання відбувається після ухвалення національного судового рішення та передбачає інституційний розгляд. Тому вона має залишатися відокремленою від самостійного повноваження суду, який розглядає справу, безпосередньо звернутися до Суду ЄС [84; 95].

Вступ до ЄС, імовірно, порушить питання конституційних засад примату права ЄС. За статтею 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори є частиною національного законодавства, а укладення договору, що суперечить Конституції, можливе лише після внесення до неї відповідних змін [30]. Чи потрібна конституційна зміна, чи достатньо договору про вступ і конституційного тлумачення, належить вирішувати суб’єкту конституційного нормотворення та Конституційному Суду України. Окремим прикладом конституційної адаптації є внесення змін до Конституції України у зв'язку з визнанням юрисдикції Міжнародного кримінального суду. У 2001 році Конституційний Суд установив несумісність положень Римського статуту щодо комплементарної юрисдикції Міжнародного кримінального суду зі статтею 124 Конституції [104]; зміна до частини шостої статті 124 Конституції України, внесена Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 року, набула чинності 30 червня 2019 року, а Статут ратифіковано 2024 року [105]. Частина друга статті 157 Конституції забороняє змінювати Конституцію під час воєнного або надзвичайного стану. Будь-яка конституційна зміна, визнана необхідною для вступу до ЄС, повинна відповідати цьому обмеженню [30]. Українська адміністративна судова практика та окрема думка судді вказують на три потенційно релевантні підстави незастосування закону, хоча їх правові засади та межі різняться: неконституційність за частиною четвертою статті 7 КАС України, суперечність акта нижчої юридичної сили акту вищої юридичної сили або ратифікованому міжнародному договору за частинами третьою і п’ятою цієї статті, а також невідповідність стандарту «якості закону» [102; 107]. На відміну

від зазначених внутрішніх підстав, принцип примату права ЄС поширюється також на вторинне законодавство, яке Верховна Рада України не ратифікує і яке не підпадає під частину п’яту статті 7 КАС України. Після вступу до ЄС пряма згадка про застосовне право ЄС у статті 7 сприятиме процесуальній визначеності, але сама собою не розв’яже конституційних питань. Незастосування несумісних національних положень і надалі залежатиме від вимог права ЄС, зокрема, де це необхідно, від прямої дії відповідних норм. Рішення Commission v Poland, яке стосувалося контролю конституційним судом практики Суду ЄС на предмет виходу за межі повноважень (ultra vires), показує чутливість цих відносин [106]. Стаття 4(2) ДЄС вимагає поваги до конституційної ідентичності держав-членів, однак не дозволяє їм односторонньо відступати від права ЄС. Для України це підкреслює важливість розв’язання конституційних питань у процесі вступу та через судовий діалог [106, пункти 223–229].

Практика щодо незалежності стосується також правового статусу органу, який звертається із запитом. А. Альтабас і Б. Мончунскайте розмежовують змістовні гарантії статті 19(1) ДЄС та умови визнання органу «судом» за статтею 267 ДФЄС, спираючись на справи Banco de Santander, Getin Noble Bank і L.G. [45; 46].

6. Конвенційний вимір: чому мотивування має значення

У випадках застосування статті 6 Конвенції національні суди повинні належним чином розглядати достатньо обґрунтовані й істотні доводи щодо звернення за попереднім рішенням відповідно до права на справедливий судовий розгляд. У справі Ullens de Schooten and Rezabek Страсбурзький суд перевіряв, наскільки належно національний суд розглянув відповідне клопотання, не претендуючи на самостійне тлумачення права ЄС [17, пункти 60–62]. Ця перевірка відрізняється від обов’язку суду останньої інстанції за статтею 267 ДФЄС.

Справи Dhahbi та Schipani стосувалися неналежного реагування судів на істотні клопотання, а Sanofi Pasteur – також достатності мотивів відмови від звернення [18; 19; 21]. Конвенційна оцінка враховує фактично наведені доводи, процесуальне становище суду й мотиви рішення загалом.

У справі Baydar ЄСПЛ за конкретних обставин визнав прийнятним стисле мотивування [20, пункти 48, 51]. У справі Gondert щодо допуску до оскарження у Федеральному суді Німеччини ЄСПЛ постановив, що відмова у прямо заявленому й обґрунтованому клопотанні про звернення повинна принаймні називати застосовний критерій CILFIT [22, пункт 44]. У справі De Simone v Germany ЄСПЛ не встановив аналогічного обов’язку за статтею 6, оскільки заявник не просив про звернення й не обґрунтував його необхідність [81, пункти 28, 33]. Remling установлює ширший обов’язок за правом ЄС: суд останньої

інстанції може бути зобов’язаний пояснити незвернення навіть без прямого прохання сторін [8, пункти 28–31].

Справа Bio Farmland Betriebs S.R.L. v Romania додає приклад з адміністративного права. Заявник оскаржив санкцію у сфері сільськогосподарської підтримки й стверджував, що суд останньої інстанції не пояснив відмови в запропонованому ним зверненні. ЄСПЛ установив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, дослідивши неналежне мотивування національним судом рішення щодо запитуваного звернення [39].

Конвенція сама собою не гарантує права вимагати від національного суду звернення до Суду ЄС із запитом про ухвалення попереднього рішення. Відмова може порушувати пункт 1 статті 6 лише тоді, коли вона є свавільною, зокрема не має належного мотивування [17, пункт 57; 20, пункт 39; 21, пункт 69]. Тематичний огляд Секретаріату ЄСПЛ, який не є обов’язковим для Суду, також зазначає, що мотиви можуть випливати з рішення загалом, із посилання на попереднє рішення того самого суду або з підтримання мотивів нижчого суду, який розглянув критерії CILFIT [22, пункт 38; 23]. Це важливо для українських відмов за пунктом 6 частини першої статті 333 КАС України, які зазвичай спираються на попередній висновок Верховного Суду.

Р. Костелло досліджує ширші конституційні наслідки страсбурзького контролю за незверненням до Суду ЄС, уживаючи в науковому значенні характеристику «тіньовий конституційний суд» [47]. Юрисдикція ЄСПЛ, однак, ґрунтується на Конвенції; його висновки не замінюють обов’язкового тлумачення права ЄС Судом ЄС. Для українських судів безпосереднім стандартом наразі залишається обов’язок належно мотивувати рішення відповідно до національного процесуального права і статті 6 Конвенції.

7. Незвернення до Суду ЄС: наслідки та інституційна відповідальність

Наслідки невиконання обов’язку звернення потрібно розглядати в межах різних правових режимів. Рішення Köbler і Traghetti del Mediterraneo стосуються відповідальності держави-члена за достатньо істотне порушення права ЄС судом останньої інстанції. Самі по собі незвернення або недостатнє мотивування не встановлюють відповідальності держави [15; 16].

Ferreira da Silva e Brito, C-160/14, також окреслює межі acte clair. Суперечливі рішення нижчих судів самі собою не зобов’язують суд останньої інстанції звертатися із запитом; цей суд може вважати власне, відмінне тлумачення таким, що не залишає розумного сумніву [26, пункти 41–42]. Однак обов’язок звернення виник у ситуації, коли суперечливі напрями національної практики поєдналися з поняттям, тлумачення якого неодноразово спричиняло труднощі в різних державах-членах [26, пункти 43–45]. Щодо відшкодування шкоди право ЄС забороняє ставити відповідальність держави в залежність від попереднього

скасування судового рішення, якщо на практиці таке скасування неможливе [26, пункт 60]. Перший висновок має українську паралель: глибокі й тривалі розбіжності судової практики належать до критеріїв виключної правової проблеми [94, пункт 50]. Отже, після вступу до ЄС та сама розбіжність може одночасно актуалізувати передачу справи за частиною п’ятою статті 346 КАС України й обов’язок за статтею 267(3).

У справі Ferreira da Silva e Brito II, C-293/24, Велика палата Суду ЄС оцінила істотність судового порушення з огляду на практику Суду ЄС, яка існувала на момент ухвалення оспорюваного національного рішення. Суд визначив три обставини, що в сукупності сприяли визнанню порушення достатньо істотним: поєднання помилок тлумачення, оцінених за практикою, яку національний суд обґрунтовано мав знати; невиконання обов’язку звернення; а також обізнаність національного суду про вже поданий запит щодо того самого методологічного питання [27]. У справі BX, C-163/24, Велика палата постановила, що самого незвернення недостатньо для відповідальності держави: порушена норма права ЄС повинна надавати права фізичним чи юридичним особам, чого не було щодо досліджених у тій справі аграрних положень [66].

У справі Commission v France Суд ЄС установив порушення державою-членом третього абзацу статті 267 ДФЄС через те, що її найвищий адміністративний суд, який діяв як остання інстанція, не звернувся із запитом [28]. Позов про відшкодування шкоди за підходом Köbler, провадження про порушення державою договорів ЄС і персональне дисциплінарне провадження ґрунтуються на різних правових підставах. Їхні умови потрібно оцінювати окремо, визначаючи наслідки судової помилки або незвернення.

Юридичні мотиви суду можуть бути виправлені під час апеляційного перегляду, переоцінені після рішення Суду ЄС або розглянуті за суворих умов відповідальності держави. Сама подальша незгода з тлумаченням права не свідчить про дисциплінарний проступок. Консультативна рада європейських суддів наголошувала, що обґрунтований відступ від усталеної практики, здійснений добросовісно, не повинен тягнути дисциплінарних санкцій або негативно позначатися на оцінюванні судді [85, пункт 39]. Чинні стандарти вимагають врахувати правову ситуацію на час ухвалення рішення, характер порушеного обов’язку, істотність помилки та належний механізм захисту. І правова визначеність, і незалежність суду були б послаблені, якби результати пізніших проваджень автоматично вважалися доказом особистої вини.

Це розмежування вже має відповідник в українському праві. За підпунктом «б» пункту 1 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» умисне або внаслідок недбалості незазначення мотивів прийняття чи відхилення аргументів сторін щодо суті спору є підставою дисциплінарної відповідальності, тоді як відповідно до частини другої статті 106 саме по собі

скасування або зміна рішення такої відповідальності не зумовлює [65]. Після вступу до ЄС невиконання обов'язку належно оцінити обґрунтоване клопотання про звернення до Суду ЄС може становити підставу для застосування першої із зазначених норм. Справи IS і RS окреслюють межу: дисциплінарне провадження не можна використовувати проти судді за звернення із запитом або застосування права ЄС у тлумаченні Суду ЄС [11; 12]. Тому українська дисциплінарна практика має відрізняти відсутність мотивів від незгоди з фактично наведеними мотивами [85, пункт 39].

8. Якість запиту та обов’язки суду після отримання відповіді

Запит за статтею 267 повинен містити істотні фактичні обставини, застосовне національне правове регулювання, відповідні норми права ЄС і пояснення, чому відповідь необхідна. Вимоги визначено статтею 94 Регламенту Суду ЄС і Рекомендаціями 2024 року [3; 4]. Недостатній виклад цих обставин може позбавити Суд ЄС можливості надати корисну для національного провадження відповідь.

Питання мають стосуватися тлумачення або дійсності права ЄС, а не спонукати Суд ЄС визначати дійсність національного законодавства чи вирішувати внутрішній спір. Запит повинен містити достатній правовий і фактичний контекст як для ухвалення корисного рішення, так і для подання зауважень учасниками, які мають право вступити в провадження [3–4; 35, слайди 4, 8–9].

Національний суд установлює факти й визначає процесуальний результат національної справи в межах своїх повноважень. Відтак він повинен сформулювати пов’язане зі спором правове питання, забезпечити належні матеріали провадження й застосувати попереднє рішення під час вирішення справи. Суд ЄС вирішує питання права ЄС у межах своєї юрисдикції; його відповідь не завершує національного провадження [2–4].

Матеріали EJTN, особливо заняття з підготовки запитів і правового пошуку, на практичних прикладах показали, як недоліки викладу обставин, пояснення національного права або визначення спірної норми ЄС можуть поставити під загрозу ефективність запиту [1; 35]. Проте обов’язкові вимоги містяться саме в Регламенті та офіційних Рекомендаціях. Належна підготовка охоплює також анонімізацію й точне зазначення суду, який звертається [3; 4].

Під час провадження за попереднім рішенням національний суд повинен підтримувати дієву співпрацю із Судом ЄС, відповідати на прохання про уточнення та повідомляти про процесуальні зміни, здатні вплинути на потребу в рішенні. Така постійна взаємодія особливо важлива, коли основний спір змінюється або перестає бути предметом судового розгляду [3; 34, слайд 6]. Після отримання відповіді національний суд має застосувати авторитетне тлумачення до істотних питань справи та мотивувати своє рішення.

Застосування попереднього рішення в незавершеному провадженні відрізняється від перегляду остаточного судового рішення. У справі Kapferer Суд ЄС постановив, що право ЄС загалом не вимагає від національного суду скасовувати остаточне судове рішення, яке йому суперечить [86, пункти 20–24]. Рішення Kühne & Heitz щодо повторного розгляду остаточного адміністративного рішення визначає виняткові умови, за яких право ЄС може вимагати від адміністративного органу його перегляду [87, пункти 27–28]. Тому в Україні слід окремо врегулювати виконання попередніх рішень у незавершених провадженнях і правила перегляду остаточних судових та адміністративних рішень [72].

Належне використання практики Суду ЄС не обмежується пошуком релевантного рішення. Суддя повинен установити конкретну норму права ЄС, яку витлумачено, правове питання, на яке відповів Суд, істотний контекст рішення та те, чи уточнювалася його інтерпретація наступною практикою. Особливо важливо відрізняти рішення, у якому норма лише згадується, від рішення, де її справді витлумачено. Директорат досліджень і документації Суду ЄС демонструє, як пошук за правовою нормою та резолютивною частиною рішень допомагає знаходити акти, у яких відповідне правило було предметом змістовного тлумачення, а не побіжної згадки [36].

Якщо значення норми є спірним, необхідно враховувати й релевантні автентичні мовні версії. Практичні посібники Т. Комарової та А. Лазовського, а також Т. Комарової та Т. Анакіної є корисним україномовним підґрунтям для такого судового дослідження [73–74]. Після вступу до ЄС ці навички будуть також необхідними для застосування статті 267 та стандарту CILFIT [3; 5–6].

Із жовтня 2024 року Загальний суд ЄС уповноважений розглядати запити про ухвалення попереднього рішення в окремих сферах відповідно до статті 50b Статуту Суду ЄС, хоча всі запити й надалі подаються до Суду ЄС [29; 53]. Відповідальність за вирішення національного спору залишається за судом, який звернувся [3].

Емпіричні дослідження найвищих судів Бельгії та запитів із Чехії показують, що судовий діалог відображає також інституційні міркування та власні підходи національних суддів до тлумачення [48; 49].

9. Україна: наявна судова практика та підготовка до членства в ЄС

9.1. Наявні форми судового діалогу

Україна ще не є державою-членом ЄС, тому її суди не можуть звертатися за процедурою статті 267 ДФЄС. Україна була серед десяти держав, для яких Протокол № 16 до Конвенції набрав чинності 1 серпня 2018 року після його ратифікації Законом № 2156-VIII від 5 жовтня 2017 року [88; 91]. Визначений

уповноваженим на звернення Верховний Суд відтоді набув практичного досвіду судового діалогу за цим механізмом.

У справах № 607/15144/20 і № 240/3843/24 Верховний Суд звертався по консультативні висновки ЄСПЛ і після отримання відповідей здійснював відповідні процесуальні дії або ухвалював судові рішення [79–80]. Цей досвід має значення для підготовки судових запитів, організації незавершених проваджень і подальших дій національного суду після відповіді європейської судової установи. Принципова відмінність залишається: консультативні висновки за Протоколом № 16 не є обов'язковими й доступні лише визначеним найвищим судам, тоді як стаття 267 ДФЄС установлює іншу систему судової співпраці та породжує інші юридичні наслідки [2; 88].

Справа № 240/3843/24 також ілюструє процесуальні етапи: 4 грудня 2025 року палата Касаційного адміністративного суду звернулася по консультативний висновок і зупинила провадження; 29 вересня 2026 року Велика палата ЄСПЛ надала висновок; Верховний Суд отримав його 1 жовтня та поновив провадження 7 жовтня 2026 року відповідно до статті 237 КАС України [31; 80].

Переговори за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», зокрема за розділом 23 щодо судової влади та основоположних прав, відкрито 15 червня 2026 року; за кластером 6 «Зовнішні відносини» – 14 липня, а за кластерами 2 і 3 – 13 жовтня 2026 року [38; 40; 82; 116]. Для судової влади підготовка до вступу передбачає цілеспрямований перегляд процесуальних норм, навчання суддів і доступ до авторитетних джерел права ЄС.

9.2. Національні судові механізми та вимоги права ЄС

Українське адміністративне процесуальне право вже регулює законність і обґрунтованість судових рішень та передбачає механізми забезпечення єдності практики. Частина п'ята статті 242 КАС України вимагає враховувати висновки Верховного Суду щодо застосування норм права. Відповідне формулювання міститься в частині шостій статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який окремо визначає обов'язковість таких висновків для суб'єктів владних повноважень, що застосовують відповідне законодавство [31; 65]. Для судів висновки Верховного Суду формально не є обов'язковими прецедентами, однак мають вагоме процесуальне значення: неврахування релевантного висновку може бути підставою касаційного оскарження за пунктом 1 частини четвертої статті 328, а його дотримання – за передбачених законом умов – підставою для відмови у відкритті провадження за пунктом 6 частини першої статті 333 [31; 65]. У самому Верховному Суді відступ від попереднього висновку регулюється процедурою передачі справи за статтями 346–347 [31].

База Верховного Суду Supreme LAB містить відомості про передачу справ до судових палат і Великої Палати, зокрема підстави передачі та процесуальні

результати [112]. Окрема База правових позицій забезпечує доступ до судових висновків і пов'язаних із ними рішень [113]. Ці ресурси сприяють прозорості й дослідженню національних механізмів підтримання єдності практики.

Спільна мета обох систем – забезпечення єдності судової практики. Стаття 267 покликана забезпечити однакове тлумачення права ЄС [2; 5], а Верховний Суд за законом має забезпечувати сталість та єдність судової практики [65, частина перша статті 36]. Водночас єдність не є абсолютною: відступ виправдовують вагомі причини, наприклад зміна законодавства, рішення Конституційного Суду чи європейського суду або необхідність виправити власну помилку [96; 102]. Після вступу до ЄС попереднє рішення стане ще однією такою підставою, а українські механізми забезпечення єдності практики допоможуть оперативно поширювати його застосування в судовій системі. Інструменти пошуку й класифікації судової практики, зокрема із застосуванням ШІ, можуть сприяти цьому за умови збереження суддівського контролю [98].

Передача справи є обов'язковою, коли колегія має намір відступити від висновку власної палати, іншої палати, іншого касаційного суду або Великої Палати (частини перша – четверта статті 346), та факультативною за наявності виключної правової проблеми (частина п'ята статті 346) [31; 94, пункт 48]. Після вступу до ЄС частина четверта статті 346 не повинна перетворювати передачу справи Великій Палаті на передумову необхідного звернення з питання права ЄС [84, пункти 32–36]. Після отримання попереднього рішення внутрішні процедури передачі справ можуть сприяти єдності практики, але не можуть ставити застосування тлумачення Суду ЄС у залежність від схвалення Великою Палатою [10, пункти 29–32; 84, пункти 34–36]. Колегія, яка розглядає справу, має пояснити, чому попередній суперечливий висновок більше не визначає вирішення питання права ЄС. Передача справи стосується її вирішення іншим складом національного суду; звернення – тлумачення або дійсності права ЄС, після чого національний суд, який звернувся, сам вирішує спір [2; 31].

Стаття 290 КАС України передбачає ще один національний механізм забезпечення єдності практики: Верховний Суд може розглянути зразкову справу, якщо наявна значна кількість однотипних адміністративних спорів [31]. На відміну від статті 267 ДФЄС, цей механізм стосується вирішення внутрішнього спору, а не передачі питання тлумачення наднаціональному суду. Його значення полягає в уже наявному в України досвіді координації судового тлумачення без необхідності касаційного перегляду кожної аналогічної справи.

До вступу України до ЄС практика Суду ЄС може мати значення для українського судочинства за різними правовими підставами. У сфері публічних закупівель пункт 2 статті 153 Угоди про асоціацію передбачає врахування відповідної практики Суду ЄС під час наближення законодавства. Проте це не встановлює загального обов'язку українських судів застосовувати всі рішення

Суду ЄС [60]. Стаття 264 Угоди передбачає використання релевантної практики Суду ЄС для тлумачення визначених положень щодо державної допомоги, тоді як стаття 322 установлює окремий механізм отримання тлумачень Суду ЄС у певних спорах між Сторонами [60].

Українське законодавство може й прямо вимагати врахування практики Суду ЄС. Прикладом є частина одинадцята статті 2 Закону України «Про ринок електричної енергії», застосована Великою Палатою Верховного Суду у справі № 910/9627/20 [75–76]. Ці правові підстави необхідно відрізняти від добровільного використання рішень Суду ЄС у порівняльно-правовому аналізі та від юрисдикції звернення за попереднім рішенням, яка стане доступною українським судам після вступу до Союзу.

Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2023 року у справі № 640/17296/20, ухвалена іншим складом суду, прямо посилається на статтю 264 Угоди під час розгляду питання державної допомоги та значення джерел права ЄС [61, пункти 37–39]. Це конкретний приклад значення тлумачення, що випливає з міжнародного договору ще до набуття членства. Його правова підстава відрізняється від порівняльного використання практики Суду ЄС щодо незалежності суддів у внутрішніх спорах, які регулюються конституційним правом України.

У справі № 240/5787/24 Верховний Суд розглядав питання суддівської винагороди й незалежності суддів із посиланням на Конституцію України та рішення Суду ЄС у справі XL та інші, об’єднані справи C-146/23 і C-374/23 [54, пункти 42–48; 108]. Суд прямо послався на преамбулу й статтю 2 Угоди про асоціацію, розглядаючи практику Суду ЄС як авторитетний орієнтир для тлумачення [54, пункт 48]. Таке порівняльне використання не усунуло застосування відповідних українських конституційних і законодавчих положень та не встановило обов’язкової сили згаданого рішення Суду ЄС.

Якість використання українськими судами практики Суду ЄС можна оцінювати за трьома питаннями: яка національна чи міжнародна норма регулює спір і визначає значення відповідного джерела права ЄС [30; 31; 60]; яке саме правове положення випливає з цитованого рішення; як воно впливає на вирішення спору. Застосування Верховним Судом статті 264 Угоди про асоціацію у справі № 640/17296/20 показує важливість встановлення належної правової підстави [61]. Дослідження Тетяни Фулей щодо поширеної в Україні практики цитування рішення у справі Van Duyn показує ризики посилання на авторитетне судове рішення без перевірки його релевантності [69]. Порівняльне використання рішень Суду ЄС може посилювати судову аргументацію, але не замінює встановлення та застосування українського права, яке регулює спір.

Українське право розрізняє обов’язок враховувати висновки Верховного Суду за частиною п’ятою статті 242 та обов’язковість мотивів і висновків касаційної

постанови під час нового розгляду справи за частиною п’ятою статті 353 [31; 65]. Частина шоста статті 353 уже обмежує такі вказівки: суд касаційної інстанції не може визначати, яку норму матеріального права повинен застосувати нижчий суд або яке рішення він має ухвалити. Ця гарантія зменшує, але не усуває потенційної суперечності, виявленої у справі Elchinov. Після вступу до ЄС обов’язкові мотиви за частиною п’ятою статті 353 не зможуть перешкоджати суду нижчої інстанції звернутися з необхідним запитом або застосувати тлумачення Суду ЄС [10; 31]. Ministerul Finanțelor підтверджує це щодо національного механізму обов’язкових рішень верховного суду: суд, який вирішує справу після такого рішення, не може вважатися пов’язаним ним, якщо у світлі тлумачення Суду ЄС вбачає його несумісність із правом Союзу [14, пункт 79]. Такий самий підхід застосовуватиметься до висновків Верховного Суду за частиною п’ятою статті 242 КАС України. Виняток обмежується питанням права ЄС, на яке відповів Суд ЄС; в інших питаннях вказівки під час нового розгляду зберігають обов’язковість, а судова ієрархія залишається чинною.

Ухвала від 15 липня 2026 року у справі № 440/12524/23 ілюструє український касаційний фільтр у справах незначної складності [56]. Порівняння заслуговує й інша норма: частина друга статті 333 КАС України дозволяє відмовити у відкритті касаційного провадження щодо певних ухвал, коли правильне застосування правової норми є очевидним і не викликає розумного сумніву [31]. Її формулювання нагадує елемент acte clair щодо відсутності розумного сумніву, але частина друга статті 333 є спеціальною нормою національної процесуальної допустимості, а не застосуванням CILFIT. Частина четверта статті 333 окремо вимагає мотивувати відмову у відкритті касаційного провадження [31]. Після вступу до ЄС національна підстава відмови та будь-який застосовний обов’язок звернення за правом ЄС потребуватимуть окремої оцінки відповідно до KUBERA й Remling [7; 8].

Корисним внутрішнім порівнянням, але не юридичним еквівалентом acte éclairé, є пункт 6 частини першої статті 333 КАС України: Верховний Суд відмовляє у відкритті касаційного провадження, якщо він уже виклав висновок щодо застосування норми в подібних правовідносинах, а апеляційний суд його врахував, крім випадку, коли Верховний Суд вважає за необхідне відступити від такого висновку [31]. Критерій передбачає подібність правовідносин. У справі № 140/12748/24 Суд визнав, що висновок Великої Палати у зразковій справі застосовується до вимоги про доплату, але не до вимоги про перерахунок, і направив справу на новий розгляд [57, пункти 58–60]. Після вступу до ЄС попередній висновок Верховного Суду щодо питання, урегульованого правом Союзу, не зможе замінити acte éclairé або звільнити від застосовного обов’язку за статтею 267(3). Якщо цей обов’язок виникає, ухвала про відмову має містити як національну підставу недопуску скарги, так і пояснення незвернення: мотиви

можуть бути стислими, коли питання не впливає на результат або вже вирішене; натомість acte clair зазвичай вимагає докладнішого обґрунтування [5–8; 31].

Посилення дотримання обов'язку мотивування потребує належного правового дослідження, послідовної практики цитування та пояснення значення попередніх висновків Верховного Суду. У справах, що стосуються застосовних норм національного права, похідних від права ЄС, судді повинні визначати внутрішню правову підставу до звернення до порівняльних європейських джерел.

Ще три постанови Касаційного адміністративного суду ілюструють обов'язки розглядати істотні доводи [55, пункти 67–73], дотримуватися меж перегляду [58, пункти 88–93] і мотивувати рішення під час судового контролю за діяльністю органів влади [59, пункти 96–105].

Звіти Європейської комісії щодо України за 2025 і 2026 роки відзначають тривалі проблеми із заповненням суддівських посад та інституційною спроможністю; останній звіт констатує подальше погіршення ситуації з вакансіями суддів [41; 117]. Під час підготовки до членства ці обмеження слід враховувати разом із додатковими потребами правових досліджень у сфері права ЄС, багатомовного тлумачення й проваджень за попередніми рішеннями.

За звітом Верховного Суду за 2025 рік, Касаційний адміністративний суд отримав 56 112 касаційних скарг та розглянув 55 743 касаційні скарги й справи. Наприкінці 2025 року були заповнені 44 із 56 суддівських посад [90]. Ці цифри пояснюють практичне значення касаційних фільтрів і стислого мотивування, але не визначають правового стандарту для питань права ЄС.

Як зауважив Коен Ленартс, «першим, до кого громадяни та підприємства звертаються по правовий захист, є національний суддя» [92]. Отже, підготовка до застосування статті 267 ДФЄС повинна охоплювати не лише Верховний Суд, а й суди першої та апеляційної інстанцій України. Їхня роль особливо важлива для своєчасного виявлення питань права ЄС, навіть якщо подальше касаційне оскарження буде недоступним.

9.3. Процесуальна та законодавча підготовка

Необхідно розрізняти два етапи підготовки. До набуття членства слід переглянути адміністративні, цивільні й господарські процесуальні норми, щоб виявити доведені прогалини у розгляді доводів, пов'язаних із правом ЄС, або в забезпеченні єдності судової практики. Після вступу національна процедура повинна охоплювати запити за статтею 267, ведення незавершених проваджень, процесуальні доводи сторін і застосування відповіді Суду ЄС. У межах вступу Україна має зберегти свободу вибору процесуальних рішень за умови дотримання принципів еквівалентності та ефективності права ЄС [2–4; 8, пункт 25; 72].

Слід передбачити гарантії на випадок, коли обов'язкова передача справи, вказівки при її направленні на новий розгляд або висновки Верховного Суду перешкоджатимуть реалізації повноважень за статтею 267 чи виконанню рішень Суду ЄС [10; 63; 84]. Крім того, зміцненню правової визначеності сприяли б пряме врегулювання застосування права ЄС у статті 7 КАС України; визначення порядку безпосереднього звернення до Суду ЄС із запитом про ухвалення попереднього рішення, зокрема форми відповідної ухвали та можливості суду підтримувати свій запит [9]; уточнення правил зупинення провадження за статтею 236 та його поновлення за статтею 237 [31; 80]; а також конкретизація вимог до мотивування незвернення за статтями 242 і 333 цього Кодексу [6; 8]. Гарантії мають запобігати й дисциплінарним заходам виключно за звернення по попереднє рішення або застосування тлумачення Суду ЄС [11; 12]. Перегляд остаточних рішень за статтею 361 залишається окремим питанням [86].

Для касаційного провадження перевірку слід зосередити на співвідношенні законодавчих умов допустимості й істотного питання права ЄС. КАС України вже визначає підстави допуску або відмови в допуску до касаційного перегляду й правила врахування правових висновків Верховного Суду [31]. Після вступу належить оцінювати, чи може суд останньої інстанції вже на стадії вирішення питання допустимості касаційного оскарження самостійно встановити наявність істотного питання права ЄС, і чи розкривають мотиви його рішення законну підставу незвернення відповідно до CILFIT, Consorzio, KUBERA та Remling [5–8].

Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року вже пропонує законодавчу модель перекладу, оприлюднення й судового застосування європейської практики [111]. Інституційний досвід його виконання може прислужитися підготовці до використання рішень Суду ЄС за умови врахування відмінностей їх юридичних наслідків і недопущення залежності застосування права ЄС від внутрішнього визнання чи перекладу.

Підготовці України до застосування статті 267 ДФЄС сприятимуть три заходи: якісні українські переклади Рекомендацій 2024 року та провідних рішень Суду ЄС із чітким зазначенням їх неофіційного характеру; навчання суддів визначати потребу в зверненні та формулювати питання за статтею 94 Регламенту Суду ЄС; систематичне використання ресурсів Директорату досліджень і документації Суду ЄС для відстеження попередніх рішень та їх виконання на національному рівні [3–8; 36]. Практичні вправи EJTN щодо складання запитів можуть слугувати навчальною моделлю.

9.4. Судове правове дослідження, ШІ та інституційна спроможність

Інструменти ШІ можуть підтримувати роботу за статтею 267, особливо за значного обсягу перевірок допустимості. Спеціалізований помічник здатний виявляти істотні питання права ЄС, знаходити відповідні рішення Суду ЄС,

перевіряти проєкти запитів на відповідність статті 94 та позначати відсутні мотиви незвернення [3; 4; 8]. Така допомога потребує перевірених джерел, захищеного опрацювання даних, можливості перевірки результатів і суддівського контролю [98]. Публічно доступний помічник для перевірки касаційного фільтра демонструє окремий сценарій, що не передбачає опрацювання конфіденційних матеріалів справ [99]. Ризик вигаданих посилань ілюструють дві ухвали Верховного Суду щодо неіснуючих судових рішень [100; 101].

Ефективне дотримання статті 267 ДФЄС на практиці також вимагає надійного доступу до актуальної практики Суду ЄС. Оцінюючи, чи вже надано відповідне тлумачення (acte éclairé) або чи правильне застосування права ЄС не залишає розумного сумніву (acte clair), національні суди повинні знаходити релевантні рішення, досліджувати їхні мотиви й ураховувати подальший розвиток практики. Для України це обґрунтовує створення безоплатної україномовної дослідницької платформи, яка доповнюватиме, а не дублюватиме офіційні ресурси InfoCuria та EUR-Lex. Вона могла б забезпечувати багатомовний пошук, перевірку посилань, відстеження подальшої практики й підтримуване ШІ виявлення потенційно релевантних правових питань. Платформа повинна зберігати прямі посилання на авторитетні тексти, чітко відрізняти перевірені судові висновки від згенерованого ШІ аналізу й вимагати перевірки результатів людиною. Її призначення – сприяти судовим дослідженням, навчанню й мотивованому ухваленню рішень, не змінюючи правових умов звернення за статтею 267 ДФЄС і не передаючи суддівську відповідальність автоматизованим системам.

Порівняльне дослідження десяти держав-членів показує, що стаття 267 ДФЄС не вимагає однакового національного процесуального регулювання [72]. Внутрішні правила різняться щодо зупинення проваджень, процесуальних строків і тимчасових заходів захисту. Україна повинна визначити, які чинні правила можна зберегти, а які потребують змін, враховуючи самостійність повноважень суду, що звертається із запитом [10; 14; 63].

Інституційна підготовка має відповідати конкретним потребам судів: доступу до актуальних автентичних версій актів і рішень ЄС, надійного юридичного перекладу, термінологічної послідовності та інструментів перевірки статусу цитованих джерел. Багатомовний характер проваджень за попередніми рішеннями, продемонстрований у презентації Мюіріса О’Коннора на EJTN, робить юридико-лінгвістичну експертизу невід’ємним складником ефективної судової співпраці [37]. Така підтримка може поліпшити виконання вже чинних українських вимог до мотивування та підготувати суди до майбутніх проваджень за попередніми рішеннями [3; 31; 41].

У доводах сторін потрібно розмежовувати спірний факт і питання тлумачення права ЄС, визначати застосовні національні положення й норми права ЄС та пояснювати значення відповіді для справи. Чіткіше сформульовані питання полегшують суду оцінку необхідності реального звернення та належне юридичне мотивування процесуального вибору [3; 4].

10. Чотириетапна модель оцінювання для адміністративних судів України

Запропонована для адміністративних судів України модель передбачає чотири послідовні питання. Перше – встановити правову підставу та часові межі застосування права ЄС у спорі. Друге – з'ясувати, чи зберігають національні норми про висновки Верховного Суду, передачу справ і обов'язковість мотивів під час нового розгляду свободу судді звертатися із запитом. Третє – відокремити національні умови допустимості касаційного оскарження від визнаних у справах CILFIT, Consorzio, KUBERA і Remling підстав незвернення. Четверте – визначити, як національний суд застосує попереднє рішення в незавершеному провадженні. Серед відповідних положень українського права – статті 242, 328, 333, 346–347 і 353 КАС України [2; 5–10; 14; 31; 84; 89].

Перешкоджання зверненню порушує питання гарантій суддівської незалежності й повноважень за статтею 267; недостатнє мотивування – обов'язків, сформованих у Consorzio та Remling; незастосування авторитетного попереднього рішення – ефективності права Союзу й доступних механізмів перегляду або відповідальності [6–16; 27].

Модель має залишатися придатною для судів зі значним навантаженням. KUBERA не вимагає звернення щоразу, коли згадано право ЄС, а Remling – розлогих мотивів у кожній справі. Вирішальним є встановлення судом необхідного питання права ЄС і, де належить, пояснення визнаної підстави вирішити справу без звернення [7; 8; 44].

За чинним українським правом перевірці підлягає те, чи навів національний суд достатні мотиви відповідно до процесуального законодавства, зокрема щодо врахування попередніх висновків Верховного Суду [31; 65]. Майбутня оцінка за правом ЄС додатково з'ясовуватиме, чи виконав суд останньої інстанції вимоги статті 267 за наявності необхідного питання права ЄС. Обидва напрями оцінки можна розмежовувати в межах одного судового рішення.

Уявімо справу незначної складності, яка виникла після вступу до ЄС і стосується національного законодавства, ухваленого на виконання директиви ЄС. Суд першої інстанції визначає відповідну норму права ЄС та оцінює потребу звернення, незважаючи на наявний висновок Верховного Суду. Якщо подано касаційну скаргу, Верховний Суд окремо перевіряє її допустимість за підпунктом «а» пункту 2 частини п'ятої статті 328 і можливий обов'язок за

статтею 267(3). Після отримання попереднього рішення суд, який звернувся, застосовує тлумачення Суду ЄС під час вирішення справи [5–8; 31].

КАС України вже передбачає зразкові справи, відступ від усталених правових висновків, передачу справ Великій Палаті та обов'язковість мотивів касаційного суду під час нового розгляду. Підготовка до вступу має визначити, де ці механізми можуть діяти без змін, а де необхідні гарантії незалежного звернення за статтею 267 ДФЄС. Особливої уваги потребує відмінність між відмовою в касаційному перегляді за національним правом і відмовою від необхідного попереднього звернення за правом ЄС [7; 8; 10; 14; 31].

Висновки

Проведений аналіз дає підстави сформулювати три висновки щодо українського касаційного провадження після вступу до ЄС.

По-перше, касаційні фільтри самі собою не усувають обов'язку за статтею 267(3). Наявність попереднього висновку Верховного Суду, врахування якого може бути підставою для відмови у відкритті касаційного провадження відповідно до пункту 6 частини першої статті 333 КАС України, не є достатньою підставою для застосування доктрини acte éclairé. За наявності істотного питання права ЄС суд повинен самостійно оцінити обов'язок звернення, а вирішивши не звертатися – зазначити застосовну підставу за CILFIT і Remling.

По-друге, механізми забезпечення єдності судової практики зберігаються, але не можуть перешкоджати зверненню. Якщо обов'язкова передача справи за частинами першою – четвертою статті 346 заважає необхідному зверненню, повноваження колегії за статтею 267 має перевагу відповідно до Puligienica. Обов'язковість висновків і мотивів суду касаційної інстанції під час нового розгляду справи за частиною п'ятою статті 353 КАС України, а також необхідність врахування висновків Верховного Суду за частиною п'ятою статті 242 цього Кодексу не можуть перешкоджати застосуванню тлумачення права ЄС, наданого Судом ЄС, що підтверджується рішеннями у справах Elchinov і Ministerul Finanțelor [10; 14]. В інших питаннях вони зберігають силу, а попереднє рішення створює для Верховного Суду підставу узгодити власну практику.

По-третє, суд останньої інстанції потрібно визначати за підходом Lyckeskog. Якщо касаційна скарга посилається на виняток щодо фундаментального значення за підпунктом «а» пункту 2 частини п'ятої статті 328, Верховний Суд повинен окремо оцінити цю національну підставу допустимості та можливий обов'язок за статтею 267(3). Якщо подальшого судового оскарження немає, обов'язок покладається на суд, рішення якого є остаточним.

Необхідні законодавчі зміни є обмеженими. Гарантії проти перешкоджання здійсненню повноважень за статтею 267 або застосуванню рішень Суду ЄС через

обов’язкову передачу справ чи внутрішні обов’язкові судові вказівки потрібні для уникнення суперечностей із правом ЄС. Пряма згадка про право ЄС у статті 7 КАС України та інші запропоновані заходи посилять правову визначеність. Чи потребує принцип примату права ЄС також зміни Конституції – питання конституційного нормотворення; досвід із Римським статутом засвідчує, що Україна вже використовувала такий шлях.

Україна має відповідний досвід. Верховний Суд звертався по консультативні висновки за Протоколом № 16 до Конвенції, а українське процесуальне право вже містить інститути зразкових справ, вирішення виключних правових проблем і підтримання єдності судової практики. Вони не замінюють статті 267 ДФЄС, однак становлять основу для підготовки.

Запропоноване чотириетапне оцінювання допомагає переглянути чинні процесуальні норми до вступу. Конституційні зміни, якщо їх визнають необхідними, повинні враховувати частину другу статті 157 Конституції України під час воєнного стану. Інструменти ШІ під суддівським контролем можуть підтримувати правове дослідження та перевірку джерел, але питання звернення до Суду ЄС та мотивування незвернення мають вирішуватися судом самостійно, відповідно до встановлених правом ЄС умов і без покладення цих функцій на автоматизовані системи.

Подяки

Поштовхом до написання статті стала поглиблена програма EJTN «Процедура ухвалення попереднього рішення: зміцнення діалогу між національними судами та Судом ЄС» (AD/2026/09), проведена 22–23 жовтня 2026 року в Люксембурзі. Автор вдячний EJTN і Суду ЄС за організацію програми, а Жульєну Стерку, генеральній адвокатці Лайлі Медіні, Станісласу Адаму, Чезаре Ді Беллі, Мюірісу О’Коннору та Директорату досліджень і документації – за цінні презентації та професійні дискусії. Відповідальність за тлумачення й можливі помилки у статті несе виключно автор.

Декларації

Авторська позиція та потенційні інтереси. Автор є суддею Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (Україна) та науковим експертом CEPEJ-GT-CYBERJUST. Викладені погляди належать виключно автору й не відображають офіційної позиції Верховного Суду, Суду Європейського Союзу, Ради Європи або EJTN.

Участь у судових провадженнях і використані матеріали. Автор був суддею-доповідачем у семи українських судових актах, розглянутих у розділі 2 [54–59; 94], інших ухвалах [100; 101] та постанові [107], а також виклав окрему думку

[102]. Дві цитовані постанови у справах № 240/5787/24 і № 380/10696/21 стосувалися суддівської винагороди; їх наведено виключно для аналізу способу судової аргументації, а не результату вирішення спору [54; 107]. Дослідження спирається на оприлюднені судові рішення та інші загальнодоступні матеріали. Воно не розкриває таємниці нарадчої кімнати й не висловлює наперед визначеної позиції щодо незавершених проваджень.

Використання генеративного ШІ

ChatGPT і Claude (Anthropic) застосовувалися як допоміжні дослідницькі та редакційні засоби для мовного вдосконалення, структурного редагування, виявлення повторів і неузгодженостей, упорядкування бібліографії, а також розгляду альтернативних формулювань окремих дослідницьких питань та аналітичних фрагментів. Ці відомості подано відповідно до підходу прозорості за видами завдань, запропонованого в таксономії делегування завдань генеративному ШІ (GAIDeT) [78].

Автор самостійно визначив дослідницький підхід, оцінив пропозиції, підготовлені за допомогою ШІ, перевірив правові джерела та зберіг відповідальність за тлумачення судової практики, запропоновану аналітичну модель і висновки. Використання ШІ не замінило незалежного наукового судження автора.

Для підготовки української версії статті генеративний ШІ також використовувався як допоміжний інструмент перекладу та мовного редагування. Відповідальність за зміст і точність українського тексту несе автор.

Список використаних джерел

Дати звернення до URL у цьому списку відтворено за англомовним оригіналом: 10 листопада 2026 року.

1. Європейська мережа суддівської освіти (EJTN). The Preliminary Ruling Procedure: Strengthening the Dialogue Between National Courts and the CJEU – Advanced. Програма AD/2026/09. Люксембург, 22–23 жовтня 2026 року. URL: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

2. Європейський Союз. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу. Стаття 267. Офіційний вісник ЄС. 2016. С 202. 7 червня. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_267/oj/eng

3. Суд Європейського Союзу. Recommendations to National Courts and Tribunals in Relation to the Initiation of Preliminary Ruling Proceedings. Рекомендації C/2024/6008 від 9 жовтня 2024 року. Офіційний вісник ЄС. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2024/6008/oj/eng

4. Суд Європейського Союзу. Rules of Procedure of the Court of Justice of 25 September 2012. Консолідована редакція від 17 червня 2026 року зі змінами від 2 червня 2026 року. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-08/rdp-cour-en.pdf

5. Суд Європейського Союзу. Рішення від 6 жовтня 1982 року. CILFIT and Others. Справа № 283/81. ECLI:EU:C:1982:335. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61981CJ0283

6. Суд Європейського Союзу. Рішення від 6 жовтня 2021 року. Consorzio Italian Management and Catania Multiservizi. Справа № C-561/19. ECLI:EU:C:2021:799. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0561

7. Суд Європейського Союзу. Рішення від 15 жовтня 2024 року. KUBERA. Справа № C-144/23. ECLI:EU:C:2024:881. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023CJ0144

8. Суд Європейського Союзу. Рішення від 24 березня 2026 року. Remling. Справа № C-767/23. ECLI:EU:C:2026:243. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023CJ0767

9. Суд Європейського Союзу. Рішення від 16 грудня 2008 року. Cartesio. Справа № C-210/06. ECLI:EU:C:2008:723. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62006CJ0210

10. Суд Європейського Союзу. Рішення від 5 жовтня 2010 року. Elchinov. Справа № C-173/09. ECLI:EU:C:2010:581. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62009CJ0173

11. Суд Європейського Союзу. Рішення від 23 листопада 2021 року. IS (Illegality of the Order for Reference). Справа № C-564/19. ECLI:EU:C:2021:949. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0564

12. Суд Європейського Союзу. Рішення від 22 лютого 2022 року. RS (Effect of the Decisions of a Constitutional Court). Справа № C-430/21. ECLI:EU:C:2022:99. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62021CJ0430

13. Суд Європейського Союзу. Рішення від 27 лютого 2018 року. Associação Sindical dos Juízes Portugueses. Справа № C-64/16. ECLI:EU:C:2018:117. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0064

14. Суд Європейського Союзу. Рішення від 3 вересня 2026 року. XY and Others v Ministerul Finanțelor. Справа № C-606/24. ECLI:EU:C:2026:686. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62024CJ0606

15. Суд Європейського Союзу. Рішення від 30 вересня 2003 року. Köbler v Republik Österreich. Справа № C-224/01. ECLI:EU:C:2003:513. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0224

16. Суд Європейського Союзу. Рішення від 13 червня 2006 року. Traghetti del Mediterraneo. Справа № C-173/03. ECLI:EU:C:2006:391. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62003CJ0173

17. Європейський суд з прав людини. Ullens de Schooten and Rezabek v Belgium. Рішення від 20 вересня 2011 року. Заяви № 3989/07 та № 38353/07. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108382

18. Європейський суд з прав людини. Dhahbi v Italy. Рішення від 8 квітня 2014 року. Заява № 17120/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142504

19. Європейський суд з прав людини. Schipani and Others v Italy. Рішення від 21 липня 2015 року. Заява № 38369/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156258

20. Європейський суд з прав людини. Baydar v Netherlands. Рішення від 24 квітня 2018 року. Заява № 55385/14. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182454

21. Європейський суд з прав людини. Sanofi Pasteur v France. Рішення від 13 лютого 2020 року. Заява № 25137/16. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201432

22. Європейський суд з прав людини. Gondert v Germany. Рішення від 16 грудня 2025 року. Заява № 34701/21. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-247860

23. Європейський суд з прав людини. Key Theme – Article 6 (Civil): The Obligation to Give Reasons for a Refusal to Make a Preliminary Reference to the Court of Justice of the European Union. Платформа обміну знаннями ЄСПЛ. Оновлено 28 лютого 2026 року. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/refusals-to-request-a-preliminary-reference-to-the-cjeu

24. BOBEK, Michal. Висновок генерального адвоката від 15 квітня 2021 року. Consorzio Italian Management. Справа № C-561/19. ECLI:EU:C:2021:291. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CC0561

25. ĆAPETA, Tamara. Висновок генерального адвоката від 26 червня 2025 року. Remling. Справа № C-767/23. ECLI:EU:C:2025:486. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023CC0767

26. Суд Європейського Союзу. Рішення від 9 вересня 2015 року. Ferreira da Silva e Brito and Others. Справа № C-160/14. ECLI:EU:C:2015:565. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62014CJ0160

27. Суд Європейського Союзу. Рішення від 8 вересня 2026 року. Ferreira da Silva e Brito and Others (II). Справа № C-293/24. ECLI:EU:C:2026:723. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62024CJ0293

28. Суд Європейського Союзу. Рішення від 4 жовтня 2018 року. Commission v France. Справа № C-416/17. ECLI:EU:C:2018:811. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0416

29. Європейський Парламент і Рада ЄС. Регламент (ЄС, Євратом) 2024/2019 від 11 квітня 2024 року про внесення змін до Протоколу № 3 про Статут Суду Європейського Союзу. Офіційний вісник ЄС. 12 серпня 2024 року. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/2019/oj/eng

30. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

31. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

32. STERCK, Julien. The Preliminary Ruling Procedure: General Presentation. Презентація на EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22–23 жовтня 2026 року. 38 слайдів. Каталог навчальних заходів: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

33. MEDINA, Laila. Judicial Dialogue under Preliminary Reference Proceedings. Навчальна презентація на EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22–23 жовтня 2026 року. 22 слайди. Онлайн-каталог EJTN. URL: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

34. ADAM, Stanislas. The Position of the National Court Before and After the Reference: A Continuous Quest for the Integrity and Effectiveness of the Preliminary Reference Procedure. EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22 жовтня 2026 року. 9 слайдів. Каталог навчальних заходів: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

35. DI BELLA, Cesare. A View from Luxembourg: Good Practices and Common Mistakes in Drafting a Reference. EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22 жовтня 2026 року. 12 слайдів. Каталог навчальних заходів: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

36. Суд Європейського Союзу, Директорат досліджень і документації. The Research and Documentation Directorate and Curia's Search Tools. Навчальна презентація на EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22–23 жовтня 2026 року. 43 слайди. Онлайн-каталог EJTN. URL: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

37. O'CONNOR, Muiris. The Role of Languages and Translation in Proceedings before the Court of Justice. EJTN AD/2026/09. Люксембург, 22–23 жовтня 2026 року. 19 слайдів. Каталог навчальних заходів: https://catalogue.ejtn.eu/seminars-and-webinars/listing/2655-the-preliminary-ruling-procedure-strengthening-the-dialogue-between-national-courts-and-the-cjeu-advanced

38. Європейська комісія. Ukraine's Path towards EU Accession. Офіційний інформаційний портал. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_en

39. Європейський суд з прав людини. Bio Farmland Betriebs S.R.L. v Romania. Рішення від 13 липня 2021 року. Заява № 43639/17. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211308

40. Рада Європейського Союзу. Enlargement: EU Opens Accession Negotiations with Ukraine on Internal Market, Competitiveness and Inclusive Growth. Прес-реліз від 13 жовтня 2026 року. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/10/13/enlargement-eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine-on-internal-market-competitiveness-and-inclusive-growth

41. Європейська комісія. Ukraine 2025 Report. Робочий документ Європейської комісії SWD(2025) 759 final, Брюссель, 4 листопада 2025 року. Розділ 23 «Судова влада та основоположні права». URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

42. MILLET, François-Xavier. From the Duty to Refer to the Duty to State Reasons: The Past, Present and Future of the Preliminary Reference Procedure. European Journal of Legal Studies. 2023. Т. 15, спеціальний випуск № 3. С. 7–36. DOI: https://doi.org/10.2924/EJLS.2023CJEU.002. URL: https://hdl.handle.net/1814/76139

43. NILSSON, Isak. Why National Courts Must Explain Non-Referral: The Preliminary Ruling Procedure and the Duty to Give Reasons. Nordic Journal of European Law. 2026. Т. 9, № 1. С. 1–24. DOI: https://doi.org/10.36969/njel.v9i1.28259

44. BOBIĆ, Ana. The Court of Justice and the Governor's Dilemma: KUBERA trgovanje s hrano in pijačo doo v Slovenia. European Law Review. 2025. Т. 50, № 6. С. 747–760. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5892844

45. ALTABAS, Ana. Judicial Independence Under Article 19(1) TEU and Article 267 TFEU: Untangling the Gordian Knot. Croatian Yearbook of European Law and Policy. 2025. T. 21. C. 145–174. DOI: https://doi.org/10.3935/cyelp.21.2025.600. URL: https://hrcak.srce.hr/file/501343

46. MONCIUNSKAITE, Beatrice. The Shifting Landscape of Judicial Independence Criteria Under the Preliminary Reference Procedure. Hague Journal on the Rule of Law. 2025. T. 17. C. 95–116. DOI: https://doi.org/10.1007/s40803-024-00243-2. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s40803-024-00243-2.pdf

47. COSTELLO, Róisín Áine. Strasbourg's Consideration of Article 267 TFEU and the ECtHR as a Shadow Constitutional Court of the European Union. German Law Journal. 2026. T. 27, № 4. C. 537–555. DOI: https://doi.org/10.1017/glj.2026.10227

48. JAREMBA, Urszula; KAPPÉ, Marleen. The Unfolding Story of Judicial Dialogue in the EU: The Coercive and Persuasive Motives Behind the Participation of Belgian Highest Courts in the Preliminary Ruling Procedure. German Law Journal. 2024. T. 25, № 5. C. 690–706. DOI: https://doi.org/10.1017/glj.2024.9

49. PIVODA, Marek; VLČEK, Filip. Mobilising Judicial Voices: How and Why National Courts Express Their Opinions in the Preliminary Reference Procedure – A Case Study of Czechia. JCMS: Journal of Common Market Studies. 2026. C. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1111/jcms.70082

50. HALETSKA, Nataliya; SAVCHUK, Anastasiia. Court of Justice of the European Union and Ukrainian Legal Order: Some Pre-accession Considerations. Review of European and Comparative Law. 2023. T. 55, № 4. C. 85–111. DOI: https://doi.org/10.31743/recl.16641

51. Хотинська-Нор О. З., Стефанчук М. М., Плахотнік О. В. Вплив практики Суду справедливості Європейського Союзу на розвиток українського правосуддя та її значення для національної судової системи в контексті європейської інтеграції. Вісник кримінального судочинства. 2026. № 2. С. 293–310. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.2/293-310

52. Костюченко Я. Попереднє звернення національних судів до Суду ЄС як інструмент забезпечення верховенства права Європейського Союзу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5, ч. 3. С. 335–341. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.49

53. Європейський Союз. Протокол № 3 про Статут Суду Європейського Союзу. Стаття 50b. Консолідована редакція від 1 вересня 2024 року. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-08/statut_cour_en.pdf

54. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 30 вересня 2026 року, справа № 240/5787/24, пункти 42–48. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/140207851

55. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 11 вересня 2023 року, справа № 420/14943/21, пункти 40–73. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113405942

56. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Ухвала від 15 липня 2026 року, справа № 440/12524/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/138279422

57. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 20 жовтня 2026 року, справа № 140/12748/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/140777524

58. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 16 вересня 2026 року, справа № 280/10250/25, пункти 88–93. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/139800327

59. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 15 грудня 2023 року, справа № 380/12348/22, зокрема пункти 96–105. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115722476

60. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. Статті 153 (пункт 2), 264, 322. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

61. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 24 жовтня 2023 року, справа № 640/17296/20, пункти 37–39. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114433021

62. Суд Європейського Союзу. Рішення від 22 жовтня 1987 року. Foto-Frost v Hauptzollamt Lübeck-Ost. Справа № 314/85. ECLI:EU:C:1987:452. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61985CJ0314

63. Суд Європейського Союзу. Рішення від 16 січня 1974 року. Rheinmühlen-Düsseldorf v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Справа № 166/73. ECLI:EU:C:1974:3. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61973CJ0166

64. Суд Європейського Союзу. Рішення від 15 січня 2013 року. Križan and Others v Slovenská inšpekcia životného prostredia. Справа № C-416/10. ECLI:EU:C:2013:8. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0416

65. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Статті 13, 36, 46, 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

66. Суд Європейського Союзу. Рішення від 8 вересня 2026 року. BX v Statul Român – Ministerul Finanțelor Publice and Curtea de Apel București. Справа № C-

163/24. ECLI:EU:C:2026:722. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62024CJ0163

67. Petrov R. The Impact of the Court of Justice of the European Union on the Legal System of Ukraine. Право України. 2019. № 6. С. 53–68. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2019-06-053

68. Смирнова К. В. Правозастосування Угоди про асоціацію з ЄС у правопорядку України: судова практика. Право України. 2024. № 7. С. 13–22. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2024-07-013

69. Фулей Т. І. Застосування рішень Суду справедливості Європейського Союзу судами України: феномен справи Yvonne van Duyn v Home Office. Право України. 2024. № 3. С. 103–120. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2024-03-103

70. Штефан А. С. Прецедентне право Суду ЄС: проблема визначення юридичної сили. Наука і правоохорона. 2025. Вип. 3 (69). С. 66–73. DOI: https://doi.org/10.33270/0525693.7

71. Блажівська Н. Є. Розгляд судами України адміністративних справ з урахуванням практики Суду справедливості Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини: до питання про удосконалення процесуальних механізмів. Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики. Київ: Компанія BAITE, 2025. С. 339–346. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Monograf_Admin_sud_vo.pdf

72. Дослідницька служба Верховної Ради України. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо взаємодії національних судів із Судом ЄС. № 08/2026. 2026. 95 с. URL: https://research.rada.gov.ua/print/78134.html

73. Комарова Т. В., Лазовський А. Судова практика Суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України: практичний посібник. Проєкт ЄС «Право-Justice», 2024. 51 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/669/8c7/833/6698c7833db83422117737.pdf

74. Комарова Т. В., Анакіна Т. М. Як працювати з рішеннями Суду справедливості Європейського Союзу: Хартія ЄС про основоположні права в світлі практики Суду справедливості Європейського Союзу: практичний посібник. Проєкт ЄС «Право-Justice», 2026. 224 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/6a0/6c2/f77/6a06c2f778587676428367.pdf

75. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 3 серпня 2022 року, справа № 910/9627/20, провадження № 12-59гс21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859

76. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 27–28. Ст. 312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text

77. Bernaziuk I. From Judicial Dialogue to Legal Integration: Ukraine's Cooperation with the Court of Justice of the European Union Before EU Accession and Prospects for Post-Accession Cooperation. Version 1.0. Zenodo. 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23737246

78. SUCHIKOVA, Yana; TSYBULIAK, Natalia; TEIXEIRA DA SILVA, Jaime A.; NAZAROVETS, Serhii. GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy): A Taxonomy for Humans to Delegate Tasks to Generative Artificial Intelligence in Scientific Research and Publishing. Accountability in Research. 2026. Т. 33, № 3. Article 2544331. DOI: https://doi.org/10.1080/08989621.2025.2544331

79. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 9 вересня 2026 року, справа № 607/15144/20, провадження № 14-29цс25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/139924670

80. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Ухвала від 7 жовтня 2026 року, справа № 240/3843/24, провадження № К/990/38755/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/140400671

81. Європейський суд з прав людини. De Simone v. Germany (ухвала щодо прийнятності заяви) від 2 грудня 2025 року, заява № 21853/23. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-247840

82. Рада Європейського Союзу. EU and Ukraine Open First Accession Negotiations Cluster. Прес-реліз від 15 червня 2026 року. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/06/15/eu-and-ukraine-open-first-accession-negotiations-cluster

83. Берназюк Я. О. Вирішення виключної правової проблеми як спосіб забезпечення однакового застосування норм права. Верховний Суд. 25 лютого 2019 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/655976

84. Суд Європейського Союзу (Велика палата). Рішення від 5 квітня 2016 року. Puligienica Facility Esco SpA (PFE) v Airgest SpA. Справа № C-689/13. ECLI:EU:C:2016:199. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0689

85. Консультативна рада європейських суддів (КРЄС). Висновок № 20 (2017) «Про роль судів у забезпеченні однакового застосування закону». Страсбург, 10 листопада 2017 року. Пункт 39. URL: https://rm.coe.int/opinion-no-20-2017-on-the-role-of-courts-with-respect-to-the-uniform-a/16807661e3

86. Суд Європейського Союзу. Рішення від 16 березня 2006 року. Kapferer v Schlank & Schick GmbH. Справа № C-234/04. ECLI:EU:C:2006:178. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0234

87. Суд Європейського Союзу. Рішення від 13 січня 2004 року. Kühne & Heitz NV v Productschap voor Pluimvee en Eieren. Справа № C-453/00. ECLI:EU:C:2004:17. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0453

88. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2156-19#Text

89. Суд Європейського Союзу. Рішення від 4 червня 2002 року. Lyckeskog. Справа № C-99/00. ECLI:EU:C:2002:329. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0099

90. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд у 2025 році: звіт. Київ, 2026. С. 8, 22. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/KASU_zvit_2025.pdf

91. Європейський суд з прав людини. Набрання чинності Протоколом № 16 до Європейської конвенції з прав людини. Прес-реліз ECHR 276 (2018), 1 серпня 2018 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Protocol+No.+16+to+the+ECHR+coming+into+force.pdf&id=003-6159401-7972623&library=ECHR

92. LENAERTS, Koen. ‘The Primary Address for Citizens and Undertakings for Obtaining Legal Protection Is the National Judge’. Інтерв’ю з нагоди присвоєння звання почесного доктора. Університет імені Лоранда Етвеша, юридичний факультет, 8 травня 2025 року. URL: https://ajk.elte.hu/en/the-primary-address-for-citizens-and-undertakings-for-obtaining-legal-protection-is-the-national-0

93. Конституційний Суд України, Другий сенат. Ухвала від 15 липня 2026 року № 12-уп(II)/2026 про об’єднання конституційних проваджень щодо підпунктів «а» і «в» пункту 2 частини п’ятої статті 328 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012u710-26

94. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Ухвала від 26 квітня 2024 року, справа № 360/917/23, пункти 48–52. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118662287

95. Суд Європейського Союзу (Велика палата). Рішення від 22 червня 2010 року. Melki and Abdeli. Об’єднані справи № C-188/10 і C-189/10. ECLI:EU:C:2010:363. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0188

96. Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 2 (90). С. 77–89. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.77-89

97. Берназюк Я. О. Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 6 (12). С. 101–115. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-101-115. URL: http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1808

98. Берназюк Я. О. Штучний інтелект і його використання для забезпечення єдності судової практики як складової довіри до суду. Слово Національної школи суддів України. 2024. № 4 (49). С. 16–35. DOI: https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-2

99. Берназюк Я. О. GPT-бот «Касаційний фільтр КАС України»: перевірка скарги до Верховного Суду. Конституціоналіст. 19 червня 2026 року. URL: https://constitutionalist.com.ua/gpt-bot-kasatsijnyj-filtr-kas-ukrainy-perevirka-skarhy-do-verkhovnoho-sudu

100. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Ухвала від 15 січня 2026 року у справі № 240/14153/24 (посилання у касаційній скарзі на неіснуючі судові рішення). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133336040

101. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Ухвала від 3 лютого 2026 року у справі № 340/2365/25 (посилання у касаційній скарзі на неіснуючі судові рішення). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133764626

102. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Окрема думка судді Я. Берназюка від 14 серпня 2020 року, справа № 240/10153/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985586

103. Пленум Верховного Суду. Постанова від 23 січня 2026 року № 2 «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини другої статті 3 та підпунктів 1, 2 пункту 3 частини другої статті 4 Закону України від 8 липня 2011 року № 3674-VI “Про судовий збір”». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovi_plenumu/postanova_plenumu_2_2026_01_23

104. Конституційний Суд України. Висновок від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі щодо відповідності Конституції України Римського статуту

Міжнародного кримінального суду. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3-v-1_2001.doc

105. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 року № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20

106. Суд Європейського Союзу (Велика палата). Рішення від 18 грудня 2025 року. Commission v Poland (Ultra vires review of the Court's case-law – Primacy of EU law). Справа № C-448/23. ECLI:EU:C:2025:975. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023CJ0448

107. Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду. Постанова від 8 вересня 2022 року, справа № 380/10696/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141045

108. Суд Європейського Союзу (Велика палата). Рішення від 25 лютого 2025 року. XL and Others v Sąd Rejonowy w Białymstoku and Lietuvos Respublika. Об'єднані справи № C-146/23 і C-374/23. ECLI:EU:C:2025:109. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62023CJ0146

109. Суд Європейського Союзу (Велика палата). Рішення від 11 липня 2024 року, Hann-Invest and Others, об'єднані справи № C-554/21, C-622/21 і C-727/21. ECLI:EU:C:2024:594. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62021CJ0554

110. Верховний Суд. Регламент Пленуму Верховного Суду, затверджений постановою Пленуму від 30 листопада 2017 року № 1, зі змінами від 6 жовтня 2023 року № 22. Пункти 9^1–9^3. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/reglamentp

111. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Статті 6, 13–14, 17–19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

112. Верховний Суд. Supreme LAB: база справ, переданих на розгляд палат, об'єднаних палат і Великої Палати Верховного Суду. Офіційна електронна база даних. URL: https://sl.court.gov.ua/affairs.php

113. Верховний Суд. База правових позицій. Офіційна електронна база даних. URL: https://lpd.court.gov.ua

114. Пленум Верховного Суду. Постанова від 22 березня 2024 року № 6 про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо обмеження пенсійних виплат особам, постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи. URL:

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovi_plenumu/postanova_plenumu_6_2024_03_22

115. Єзеров А., Терлецький Д. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. Право України. 2020. № 8. С. 223–237. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2020-08-223

116. Рада Європейського Союзу. Enlargement: EU Opens Accession Negotiations with Ukraine on External Relations Policies. Пресреліз від 14 липня 2026 року. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/07/14/enlargement-eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine-on-external-relations-policies

117. Європейська комісія. Ukraine 2026 Report. Робочий документ Європейської комісії SWD(2026) 699 final. Брюссель, 4 листопада 2026 року. Розділ 23 «Судова влада та основоположні права». URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/c817ca8c-4ddf-405d-896a-40becd42924a_en?filename=ukraine-report-2026.pdf